

VÁGÓ MÁRTA

VISSZAEMLEKEZÉS JÓZSEF ATTILÁRA

(Részletek egy kiadatlan kéziratból)

1936 novemberében a »Szépszó« szerkesztősége együtt ült egy péntek este. Attila késett. A fiúk dühöngtek. Már a feketénél tartottunk (vacsorával egybekötött szerkesztés folyt nálam, délután kezdődött és behúzódtott az éjszakába) mikor végre jött. Amint belépett, rátámadtak, hogy legalább telefonálhatott volna, biztosra ígért valami prózát, helyet hagytak neki a tördelésnél és íme semmi! — Mindjárt nem fogtok haragudni — mondta Attila halkán és sápadtan — verset hoztam. A zsebébe nyúlt érte és a fogai közt morogta elutasítóan és határozottan: Nem kérek vacsorát. Fáradtan leült, kissé oldalt, a körön kívül. Érezni lehetett, hogy nagy jelentőséget tulajdonít a verseknek. Már régen nem írt és ilyenkor szentül hitte, hogy soha többé nem is fog verset írni. Azért is ígért volt prózát. Nagy megkönnyebülés és öröm tört ki a körben. A »Mint a mezőn«-t hozta (»... nincs tanya-anya hova futhatna...«) és az »Azt mondják«-ot (»Mikor születtem a kezemben kés volt...«). Óriási elragadtatás robbant ki felolvasása után. — Mert van hova írni, csak azért — mondta Attila elragadó, hálás férgyerekek-mosolyával. Boldog volt, hogy a Szépszó újra megindult hosszabb szünet után és hogy a versírás is megindult a stagnálás után megint. A fiúk dicsérték és egy-két kellemes baráti gorombáskodás után Attila nekiült a vacsorának, közben szakadatlanul beszélt, úszott a boldogságban, fáradtsága mintha lehullott volna róla, vígan evett-ivott és »taglalt«.

Azután különböző technikai munkákelvégzéséről volt szó. Ki fejezi be a tördelést? A korrektúrát? Ki megy be a nyomdába a tükröt megcsinálni? A váratlan versek öröme át kellett alakítani a beosztást. Attila mindenre vállalkozott. — Hírdetéseket kellene szerezni. — Majd én! — kiáltott megint Attila. Hangos nevetésbe törtünk ki. — Attila ma olyan, mint Zuboly a Szentivánéji Álomban, mondta egyikünk kissé megindultan, — minden szerepet ő akar vállalni. — Túl buzogsz Attila — mondta Horváth Tibor aggódalmasan csóválva a fejét. Attila erélyes és tevékeny mozdulatokkal falt és magyarázott, a kést marokra fogta és valahogy döfködött vele a levegőbe, amikor éppen nem használta. Végtelenül differenciált mozgékony-sága mellé új jelegek kerültek, sarkos, de csöppet sem félszeg, magvas és már korántsem groteszk volt most minden megnyilvánulása.

Sajnos, nem sokáig tartott ez a jó állapot. Hamarosan szorongó érzésekről kezdett panaszkodni, egyre gyakrabban volt túlfokozott izgalmi állapotban, újra mélyen letört, egyre többen kezdtünk aggódni érte. Egyszer magántársaságban elkezdte magyarázni az »Észmélet« sokat emlegetett strófájának »Akár egy halom hasított fa hever egymáson a világ« utolsó három sorát. Többen nem értették összefüggését az előző öttel. Magyarázata oly pszichizmisztikus, oly elkésereedett hangulatból fakadt és oly szaggatott, oly acsarkodó volt a beszéde, hogy rosszul esik most leírni. — »Csak ami nincs, annak van bokra, — csak ami lesz — az a virág, — ami van, széthull darabokra«: csak a képzelt és remélt jövőben vagy — hirtelen, dühös széles gesztussal: — vagy csak a képzeletben válik — most mérgesen elnevette magát: minőséggé a mennyiség — mondta. Az egyik nő kétségbeesetten kinyögte, hogy nem ért egy szót sem az egészből. — Te érted? — fordult felém és kihívó, szemrehányó hangon folytatta: — »Az élet fája« mondták azelőtt és az előfára gondoltak, de én azt mondom: egy halom hasított fa, nem élő egység, minőségileg meghatározott valami, mint a növényi sejtek mennyiségeiből kialakult minőség: virág, bokor, valami, hanem csak mennyiségek. (Különös, hogy a képzelt, remélt jövőben is csak bokorról, virágról beszél, nem fáról. Az élet fája túl távol volt már talán reményeitől.) »Szorítja, nyomja, összefogja egyik dolog a másikat

s így mindenik determinált, kölcsönhatások vannak, fejlődést csak remélünk, képzelünk. A jelenben, a valóságban szétदारolt mennyiségek vagyunk, na, és ha kívülről megmozgatják a halom fát, valaki elmegy mellette például, — mondta most egyszerre lekötélező, kedves mosollyal, hogy szemléltető képet talált, — meglöki, szétgurul, széjjel hull. — Megint dühösen nevetett, a dühös rángás orra, szája körül lehúzódott, nevetése, kihívó hangja lágy, fanyar, szomorú mosolyba torkolt.

Sok magyarázatot lehetne találni letörtségére, arra ahogy akkor azt a verset ő maga interpretálta, de a legvalószínűbb mégis az, hogy a politikai tartalom és annak megsejtése mögött talán, hogy ő maga jót már nem ér meg, a döntően lesújtó régi személyes élmény húzódtott meg, amely idegorvosai szerint is baját okozta: széjjelszakadt családja kisgyermekkorában. Kivágták az élőfát: elvesztette az anyját és ő testvéreivel csak »egy halom hasított fa« maradt érzése szerint. A gyerekkori súlyos élmény többször megismétlődött. »Ahányan vagyunk, annyi felé költözködünk szét« — írta nekem 1928 őszén egy szomorú levelében. A szétköltözés ismételt, újraátélt traumát jelentett, a lelenkori, apró-gyermekkori elszakadás, otthonvesztés ki tudja hányadik ismétlődését.

Az »A Dunánál«-t is elmondta (ő »mondta« a verseket, nem szavalt, csak a ritmust érezte, de legfőképpen a tartalmat »mondta« végtelenül értelmesen, kifejezően és nagyon egyszerűen). — Ha anyám nem lett volna mosónő, mondta aztán, nem juthatott volna eszembe így ez a sor: »S mint édesanyám ringatott, mesélt s mosta a város minden szennyését« a Dunáról. Néhány nap múlva elhozta a »Kialtozás« kéziratát. Halálos fáradtan, kietlen arc-kifejezéssel ült a karosszékben és szinte motyogva magyarázgatta, mondogatta maga elé: »Mint a tutaj«, láttam nem jó. Bús fejbólintás, heves kézlegyintés. Végre eszembe jutott »fatutaj«, így nyertem egy alliterációt a »folyamon«-hoz, — fellélegzett, — nem baj — mondta vigasztalódó és határozott, bár még mindig halk hangon — hogy pleonazmus, magától értetődő, hogy fából van a tutaj, mert így szebb, — itt kissé élénkebb mellékszöveg kerülték a hangjába, — jobban látni az összeácsolt fatölköket — bágyadt gesztussal mutatta az »össze«-t. Szaggatottan folytatta: Előbb jobbnak látszott »eszméi közt — rácsai közt«, de nem, jobb »a rácsok közt«, tartalmilag is, a rács nem annyira sajátja a majomnak, mint nekem eszmém. — Itt kissé humorosan elhúzta a száját, az »eszmém« szót némi öniróniával, élesedő hangon ejtette. Úgy láttam, jobb kedvre derült. Az öniróniával közeledett ahhoz, akivel beszélt, saját külön világát valami kis értékcsökkentéssel illette és ezzel kapcsolata a másik emberrel lehetővé vált megint.

De azután megint csak valami mániákus magábamélyedéssel beszélt tovább, maga elé meredve. — Az »ugrándozom« előtt előbb csak ennyi volt — kis cédulát húzott ki a zsebéből és onnan olvasta: — »vicsorgok«; aztán megvolt a »félek a büntetéstől«, de közbe még egy szó kellett legalább. Így hoztam: »mert semmit sem hiszek s nagyon«. Kissé büszkén és megkönnyebbülten kihúzta magát, azután újra összeroskadva ült. — Ez a külön, annyi de annyi küzdelem végső eredményéről beszámoló, ismételt de teljes, kietlen vallomás csak kiegészítő, pótló pár szónak »kellett neki«. Egy véresre mert egy munkája ez már!

Hihetetlen mit sürített már egy sorba, mi mindent hozott fel a lélek szakadékainak mélyéből és milyen hatalmas energiával rögzítette meg! Később, mikor a fiúknak is felolvasta, haragudott, hogy nem könnyen értjük meg. F. F. a második szakaszt értelmileg túl széjjel-szakítottunk, túl nehezen érthetőnek találta. Attila vállat vont: — Törjék a fejüket! Kérdzenek rajta egy kicsit! Nem kell mindent előre megrágni — mondta csufondósan hangsúlyozva — az embereknek, hogy egész könnyű legyen. — Úgy emlékszem, megint nehézségek voltak akkor a következő »Szépszó«-szám megjelenési engedélyével (röpiratformában jelent meg és esetről esetre kellett engedélyt kérni), és senki sem törődött a »Kialtozás« mesteri formájával, a bizarr hét-soros strofa összeállításával, a három szakaszon át, végig azonos rímkkel, mintha visszhang adná vissza az om-om-om-ól, om-om-ól zokogásszerű, mély ütemeit, elvékonyuló, felbőgő elnyújtásokkal.

*

A »Nagyon Fáj«-kötetet kezdte már összeállítani és beszélte, hogy megmondta Cserépfalvinak, nem érti, mért akar egy ilyen vékony kis kötetet kihozni belőle, hiszen még kevesebb vers van benne, mint a legelső kötetében! — De milyenek! — felelte Cserépfalvi. — Attila széttárt karokkal állt a szoba közepén, ahogy ezt elmondta és szinte szárnyalt a boldogságtól, tántorgott, karjaival egyensúlyozott, úgy lépdelt. Ennyire mámorító dicsőségnek számított nála egy ilyen elismerő szó. Ilyen ritka volt. — Emellett mindig tisztában volt saját jelentőségével. — Ebből is láthatod, mily kiváló költő vagyok — mondta egyszer például a »Késői Sirató«-t taglalva: — »Neked én konok csirkét is szereztem és te már... és te már messze voltál« vagy és »te már halott voltál«, írta volna más, de én ezt írtam: »s te már sehose voltál!« Ez a tökéletes megoldás! — Arckifejezése konok és elszánt volt, fogait is összeszorította

közben. A dühödtségig kitartott amellett, hogy csak a legtökéletesebb megoldással éri be és rá is ment kicsit minden versre, annyi energiát fogyasztott.

*

Egyszer megkérdezték, mért növesztett bajuszt. — Úgy szeretnék kinézni, mint Derkovits metszetén Dózsa — felelte.

*

Mielőtt »Thomas Mann« üdvözlését írta (egész éjjel írta egy kávéházban), fent volt nálam, idegesen babrált régi folyóiratok között, ténfergett ide-oda, követelte, hogy hagyjam egyedül, azután kijelentette, hogy nincs ok az aggodalomra, verset ő már akkor ír, amikor akar, a mondanivaló adva van, meglesz holnapra, azután ingerülten kezdett kötekedni, végre is felugrott, gesztusai egyszerre szélesek, hatalmasak lettek, mellkasa szemmel láthatóan megduzzadt, homloka szinte megnyúlt, hosszú nyaka a szokottnál is jobban kiegyenesedett, elsöpört útjából (előtte álltam), és rohant, elment. (Thomas Mann akkor Pesten volt és másnap este a tiszteletére rendezett irodalmi est keretében, a Magyar Színházban kellett volna előadni a verset, melynek még a német fordítása is elkészült éjjel a kávéházban, de reggel a cenzor nem engedélyezte előadását. A másik cenzor azután engedélyezte megjelenését a Szépszóban, de előadásának betiltása Attilát mélyen letörte és felzaklatott idegállapotban volt utána napokig.)

*

Óriási feszültségben vártuk a Baumgarten-díj kiosztását. F. F. és H. T. hangosan erősítették, hogy »A Város Peremén« és »A Dunánál« után lehetetlen hogy megint csak kis díjat kapjon. Végre jött Attila.

— Semmi! — mondta.

— Lehetetlen! — kiáltottunk mind. Se kis, se nagy díj! Lehetetlen! Attila halvány volt, de nyugodt, csöndes. Leült, keresztbevágta lábszárait és úgy mondta maga elé: — Én már elintéztém magammal. Nem elég, hogy az ország első költője vagyok? Még a díjat is megkapjam? Az már sok volna. — Kissé torzra sikerült mosolya bölcsessége. — Hallgattunk.

Másnap délben feljött és azonnal filozófiai spekulációkkal kezdett elárasztani. Ez, mások is szokása volt, de nemigen kezdte mindjárt így és nem ilyen elszánt kizárólagossággal. Görcsösen magyarázta, hogy rájött, »mégis véges a végtelen«. Kevés embernél éreztem annyira, hogy a gondolat érzelmi forrásai milyen erősek, és ez az abszurd ragaszkodás ahhoz, hogy valahol vége van mégis a világnak, nagyon elgondolkoztatott. Mi lehet emögött? Megint csak gyerekkori élményekre kellett gondolnom. Az új csapás mögött a régiék fűtötték a hasonló, kétségbeejtő élményt. A kitett gyerek élménye idegenek között, egykedvű sokaságában (akik elvették a nevét, amikor »lelenc« lett és most is neve nagyságát, híret érte sérelem, kihagyták nevét a kiténtetteké közül), a magára hagyott gyerek érzése az ismeretlen nagyvilág végtelen tengerével szemben, az anyai szeretet megnyugtató korlátja nélkül, amibe kapaszkodni lehet — ez az érzés elevenedhetett meg benne. Kisgyerekkori elszakadása anyjától oly mély nyomokat hagyott benne, hogy ott bujkált, feszítőerő volt filozófiai spekulációi mögött is. — Az, ahogy eszméim át igyekezett orientálódni, partok, korlátok közé szorítani a valóságot, irtózatos fordulathoz jutott el, a »Kialtozás«-ban kifejezve már: »Eszméim közt, mint a majom a rácsok közt le és föl, vicsorgok és ugrándozom« — írta. Eszembejut egy másik sora: »... az őssejtig vagyok minden őse« (»A Dunánál«). Az ugrándozó majom-ősök csemetéi egyformán kapaszkodnak az anyjuk szőrzetébe karmaikkal és a faágakba, ha pedig ketrechen vannak, a rácsokba. Ha nincs ott az anya, vagy ha éppen lerázza őket, jó a faág vagy a rács is. Ilyen »fából való« vagy rács-szerű, elvont, pót-támasz a spekuláció annak, aki az első érzelmi támaszt túl korán veszítette el. A kívánság, hogy véges legyen a végtelen, legyen korlátja a Semmi felé (»ne vigye el a semmi sodra«), a bezártság iszonyatába torkolt nála akkor. De miután megírta a »Kialtozás«-t, eltávolította ezt az érzést: »a majomnak nem annyira sajátja a rács, mint nekem eszméim«, mondta, — »azért nem »rácsai közt«, hanem »a rácsok között« — idegen börtönrácsnak fogta föl, eszméit pedig megint sajátjának érezte. Most pedig meg akarta valósítani eszmeileg a Semmitől, a számára iszonyú Végtelentől elhatárolt fizikai világot, ahol biztonságban érezhetné magát.

Elment analitikus orvosához, de az nem tudott segíteni rajta. Az analízisben szerzett belátások és ismeretek nem jelentettek már neki egyebet spekulációs anyagnál, amelyet oly különös egykedvűséggel, önmagával kapcsolatban is csak mintegy megállapító közönnyel használt fel verseiben és nem volt hajlandó vagy képes igazán »feldolgozni« érzelmileg.

Az »Eszmélet« 9. szakaszában: »Láttam, hogy a múlt meghasadt s csak képzetet lehet fedelni«, benne van annak a teljes felismerése, hogy a múlt meghasadt emlékeiben, anélkül,

hogy tudomásul vette volna, hogy törődött volna vele, hogy maga az emlékeket raktározó lélek is vele hasadt a tartalommal. Egykedvűen közli, továbbadja a felismerést, hogy a tudat képzetei elsüllyedhetnek, az emlékek érzelmi része hatásaiban továbbél, megmarad. Ez a felsorolása lelkiállapotát ábrázoló képeknek és meghatározásoknak:

*Hallottam sirni a vasat,
hallottam az esőt nevetni.
Láttam, hogy a mult meghasadt
s csak képzetet lehet feledni,
s hogy nem tudok mást, mint szeretni,
görnyedve terheim alatt —
minek is kell fegyvert veretni
belőled arany öntudat!*

az életküzdelem minden formája ellen való lázadásnak tűnik fel, a leírt beteg lelkiállapot elleni küzdelem elleninek is, amilyen gyönyörű, oly életellenes, oly gyöngeséget beismerő, oly fegyvert letevő, ha tudjuk, hogy mi volt a vége. Amikor újra elmondta, úgy éreztem, hogy a természetellenes uralkodik, nemcsak ebben a szakaszban, sőt, talán még ebben legkevésbé, hanem az egész ciklusban. És az, hogy »nem tud mást mint szeretni« is betegség, mert hiszen érez gyűlöletet is, csak túl könnyen fordítja maga ellen agresszív érzéseit, önmagát sanyargatja. A vas, amiből fegyvert lehet kovácsolni önvédelemre, sír a versben, de az eső nevet. A ciklus (»Eszmélet«) első strófájában a falevelek kívülről szállnak rá a fákra. Az utolsó szakasz tündöklően szép soraiban az éjszakákat követő nappalokat villannyal kivilágított vonatablakokhoz hasonlítja:

*Igy iramlanak örök éjbe
kivilágított nappalok
s én állok minden fülke-fényben,
én könyöklök és hallgatok.*

Ez a végtelenbe vetített kép merészségével és lendületével mégis magába foglalja azt a szomorú ténytet is, hogy a nappalokat oly gyakran átheverte sivar szobájában és jóformán csak éjjel, kávéházakban vagy barátai lakásaiban látott világosságot. A 3. szakaszban, úgy éreztem, hogy az ahogy »leha, locska lelkek közt ingyen keres bizonyosabbat mint a kocka«, akárcsak »Az Oroszlán Idézése«-ben: »kezet fogtam balkezemmel, megpöngtettem szemfogam«, — szinte hivalkodik hiábavalóságaival, mint aki nemcsak hogy nem lát kiutat, de büszke annak kemény felismerésére, hogy hiába is keresne: »Nem fog a macska egyszerre kint s bent egeret«.

A csalódás, hogy nem kapott díjat, a kegyetlen, a végtelen csillagvilággal állította szembe, mint kitett, magányos kisgyereket. És ezek a csillagok a ciklus (»Eszmélet«) 8. strófájában »rácok a hallgatag cella fölött«, »A Költő Hasztalan Vonít«-ban: »Rozsdás, durva vastörök. . . lelkebe szurva«. Gyötrő, kínzó környezet volt számára már a világ. A ciklus végén, a 11. szakaszban a boldogságot fertelmesnek, pocsolyában fetregő disznóknak látja. Csak az »Ars Poetica«-ban ismeri el az emberi élet céljának, de megint csak gyermekes, dacos nekifeszüléssel követeli: »Nincs alku — én hadd legyek boldog!« Ez a dacos, a valóság nehézségeivel törődni nem akaró követelés azonnal a megsemmisülés felé forduló kétségbeesésbe csapott át, ha látta, hogy hiábavaló. Az »Aki Szeretni Gyáva«-ban olyan sóvárgó esengéssel követeli a boldogságot attól, aki nyilvánvalóan nem szereti, mint aki a lét feszültségeit elviselhetetlennek érzi: »... lehetetlen, hogy ne szeressél kedves! Egykor egy sejt a tengerben kikelt, hadd jusson el már örökös öledhez!«

Számtalan versében beismeri, hogy gyermek maradt. Nem is tudom, hány versében fordul elő a »mint gyermek«. Az »Eszmélet« 10. szakasza mutatja, hogy milyennek képzi a »meglett ember«-t: végtelenül sivárnak, szerencsétlennek és közömbösnek. Boldog szerinte, úgy látszik, csak gyermekesen lehet valaki, anélkül, hogy fertelmes disznóvá válna, mint a 11. szakasz »látomásában«. Hitetlenebb, harcot feladóbb sorokat talán sohasem írt le, mint a »Kései Sirató« végén:

*Kit anya szült, az mind csalódik végül,
vagy így, vagy úgy, hogy maga próbál csalni,
ha küzd, hát abba, ha pedig kibékül,
ebbe fog belehalni.*

A bámulatos, hogy ebben az állapotban, ezzel a meggyőződéssel egy ilyen bonyolult versformát ilyen mesterien tudott keresztülvinni hat szakaszon keresztül!

*

Meglátogattuk a Siesta szanatóriumban. Ott is rengeteget cigarettázott, erről nem lehetett lebeszélni. Így hát mi sem mondtunk le róla. Hamarosan vágni lehetett volna a füstöt a kis szobában. Szellőztetni kéne, mondtuk. Attila iszonyodva utasította vissza ezt az ötletet. Kint hideg volt, de a szanatórium gőzfűtése remekül működött. Ő mégis rettegett a hideg levegőtől. Nagyon sokat fázhatott már ezen a télen. — Legjobb volna a felső ablakot kinyitni, mondtam, akkor kimegy a füst a fejünk fölé és mégsem fázunk meg. — Ellenséges, sötét pillantást vetett rám. — Attilka! — kértem. Emlékszem, a sötét arckifejezést hogy váltotta fel hirtelen a belátásé, világosság futott át rajta. Készségesen, egy pillanat alatt fönt teremt a párkányon és kinyitotta a felső ablakot. Észembejött a »Levegőt«-ből: »Sokszor nem is tudtam, hogy miért vertek, mint apró gyermeket, ki ugrott volna egy jó szóra nyomban.« Oly nagy volt a különbség a sötét és a világos tekintet között, hogy sokáig visszaemlékeztem rá.

Behozták a vacsoráját. Nem akarta megenni. Bennünket kínált vele, keserényesen erőltetve, hogy legalább osszuk meg vele. Szemmel láthatóan utálta a gazdagon megrakott elegáns tálcát és azt, hogy egyedül kell ennie. Emlékeztem, hogy »anyja szájából édes volt az étel«, hogy az volt a jó, hogy »kóstolgatta, kavargatta«, talán azért volt olyan rossz egyedül ennie. Ezt sohasem szerette, néha pénzzel a zsebében is koplalt, ha egyedül volt.

*

Kivett a Káplár-uccában egy kis garszon-lakást havi 70-ért, holott jó hónapos szobát kaphatott volna napi fürdővel és reggelivel 60-ért. Berendezni nem tudta. Mégis beköltözött és bekövetkezett a »Gyönyörűt láttam«-ban előadott sajnálatos fejlemény az »ügyeletes és tanulságos napi gondok« során: »... az ember... Kikapcsolja a villanyom — Ez zúgott bennem mint a tenger«.

*

Felolvasta a »Hazám«-ot. »Az éjjal hazafelé mentem, éreztem bársonyos inog, A szelőkődő lány melegben tapsikoltak a jázminok«. Diadalmasan felkuncogott és roppant hevesen magyarázta, hogy »illatoztak a jázminok« már elnyűtt lett volna, és hosszas gondolkodás után sikerült megoldania ezt a »tapsikolt«-al. Mutatta, hogy rázzák ki magukból a szirmok az illatot, egy kis színlelt borzongással és ujjaival is utánozta a képzelt virágmozgást. Boldog volt a sorok szépségével, a »bársonyos inog« is büszkeséggel töltötte el és fennhéjázóan ismételte: »Érted? Nem langy, hanem *lány* meleg!« Újra felolvasta az egészet. Elbűvölve figyeltem. A »részeg, ölbecsáló anyatermészet« is elragadott. Legmélyebben azonban a »S mégis, magyarnak számkivetve, lelkem sikoltva megriad — édes Hazám fogadj szívedbe, hadd legyek hűséges fiad« hatott rám, a »Születésnapomra« »Az ám, hazám«-ja után. Sikoltó tiltakozása a belső számkivetettség ellen, amelyben oly régen éltünk, az édes anya-hazához való fohász-kodás megint egyszer... Görnyedten ültem és egy szót sem tudtam szólni. — Szonettekben írtam — mondta Attila.

A következő pénteken is korán délután jött. — Verset hozok — mondta mindjárt, és leült, világos, derűs arccal, kényelmesen hátradőlt, keresztbevettette lábait és a »Könnyű, fehér ruhában«-ot olvasta fel. — Az a jó benne, hogy itt a végén: »Elindulok az istenek ellen — a szívem nem remeg« — mégis, éppen remegés van! mondta. Hangosan, élvezettel fölnevetett. Még visszatért a »Hazám«-ra, hogy milyen tömör képek vannak benne: »A földesúr, akinek sérvig emelnek tönköt, gabonát«, azt hinnéd: »sérvig«: olyan magasra, ahol a séreve van vagy lehetne a földesúrnak, emelik a gabonát, — de nem azt jelenti, hanem azt, hogy sérvet kapnak az erőlködéstől, annyit dolgoznak neki.

Mégegyszer eljött és meghatóan őszinte közlékenységgel, de dacosan és kihívóan is magyarázta, hogy Istenre megint szükség van verseiben, hiába »épült le« az analízisben. Felolvasta a »Nem emel föl« néhány sorát, még nem volt készen. Annyira ijesztően hatott rám, hogy észrevettem és megharagudott. »Fogadj Fiadnak Istenem, hogy ne legyek kegyetlen árva... Fogj össze formáló alak, s amire kényszerítenek engem, hogy valljalak, tagadjalak, segíts meg mindkét szükségemben«, olvasom most. Olyan előrehaladott lehetett már a hasadás, a széthúzás benne, hogy már csak a kettősség megmaradásáért könyörgött.

Az »Eszmélet« első szakaszában a falevelek tavasszal kívülről szállnak rá a fákra. Aki nem érzi belül a kifelé törekvő megújulás hajtóerőit, az képzelheti ezt így el. Már akkor, jó néhány évvel előbb is érzett ilyesmit. Most azonban, a »Nem emel föl«-ben a pusztító erőket annyival erősebbnek érezhette már magában a megújulásra, gyógyulásra törekvőknél, hogy a maga egységének összefogását nem tudta másképp elképzelni, mint ha a »valló« és

»tagadó« elemeket egyenlő mértékben meghagyják benne. Milyen ellentéteket foglalnak magukba ezek a sorok? A vallásos érzés áttörése egészséges tendenciával kér lehetőséget mégis a tagadásra is, az önálló értelemnek legalábbis egyenlő jogára a külső-belső »természet« : a külső adottságok és az ösztönök hatalmával, erejével szemben. De csak a »vallás«-sal egyenlő jogot kér erre. Tehát, ha hisz a kívülről jövő segítségben, ami esetleg az orvos és barátok útján érhetne el hozzá, fenn akarja tartani a »tagadás«, a kétely erejét is velük szemben. Ami a segítséget nehezíti, végül lehetetlenné teszi, mert elfordítja a segítő kéztől, gátat vet bizalmának. De : »Tudod, szívem mily kisgyerek — ne viszonzod a tagadásom, ne vakítsd meg a lelkemet, néha engedd, hogy mennybe lásson«. És : »Vizsgáld meg az én ügyemet, mielőtt magam feláldoznám«. Tehát ő maga már nem tudott »vizsgálni« és döntenit, a pusztító tendenciák ellen állást foglalni, ha kívülről nem akadályozzák, »feláldozza magát«. Tragikus gyorsasággal közeledett a »vonat elé legugolni« megvalósításához. Ott »tagadott«, kétkedett, ahol az káros volt számára és ott engedett. . . a lokomotív előtt. Nem tudott szembefordulni a melankólia őrdögével, bármilyen csodálatos erejű intellektus volt is.

TETTAMANTI BÉLA

EMLÉKEZÉS JÓZSEF ATTILÁRA

Mindeddig következetesen elhárítottam magamtól annak a több oldalról megnyilatkoztatott kívánságnak teljesítését, amely arra szólított fel, hogy foglaljam írásba József Attiláról szóló emlékeimet. Vonakodásomnak egyedüli oka az volt, hogy úgy éreztem és úgy érzem ma is, visszaemlékezéseimben nem tudok mondani semmi érdemlegeset, József Attilára különösbbe jellemzőt ; nem tudom a róla eddig alkotott képet új vonásokkal gazdagítani.

Az a 15 éves fiú ugyanis, akinek képét most, 35 év távlatából magam elé idézem, soha sem élt emlékeimben másképpen, mint azoknak a kedves tanítványaimnak egyike, akik közvetlenebb személyes kapcsolatba kerültek velem. S itt meg kell jegyezmem, hogy József Attila nem tartozott szorosabb értelemben vett tanítványaim közé ; nem tanítottam őt. Egy-két tanártársam iránta érdeklődést keltő megjegyzéseim kívül főleg önképzőköri szereplése fordította feléje figyelmemet. Egy-egy versének az önképzőkörben való elmondásával, egy-egy elhangzott bírálatával kapcsolatban mind gyakrabban megismétlődő beszélgetések során engem eleinte különösbbe ennek a fiatal gyerekek korához mérten feltűnően nagy tájékozottsága és szellemi fejlettsége lepott meg ; az a széleskörű tudásvágy, amely a megismerésnek szinte minden területére kiterjedt. Emellett természetesen mind erősbbe jelentkezett ennek a mohó tudásvágyának sajátos irányultsága az esztétikum, az irodalom, főleg az ő korában »modern« irodalom felé. Ez az utóbbi magától értetődően mindegyikünknel különbözőképpen színezett, nála már akkor is főleg a művészi formálás, az alkotás felé irányuló érdeklődésnek közös tárgya volt, talán az első láncszem, amely bennünket, s így kell mondanom mindkettőnkét mind szorosabban egymáshoz kapcsolt.

És itt meg kell mondanom, hogy József Attila korán felmerült tehetségének akkori makói és szegedi támogatóival és pártfogóival szemben én ebben az irodalom felé forduló tevékeny érdeklődésben, abban, hogy már ebben az időben tudatosan költőnek készült, illetőleg költeményeivel annak jelentkezett, nem ismertem fel benne a jövőző költőt ; akkori verseivel szemben pedig a legtöbbször súlyosan negatív kritikát gyakoroltam. Nem lényeges most annak boncolgatása, mi volt az oka ennek a tartózkodó, inkább elutasító, mint elismerő kritikai állásfoglalásnak. Mennyiben befolyásolta verseivel alkotott és kimondott sokszor igen szigorú ítéletemet a még akkor bennem erősen élő Ady-kultusz, a lényeges az, hogy bár többször szinte kíméletlenül Ady-epigonnak bélyegeztem Attilát, éppen az a sokszor éles szembenállás juttatott bennünket mind közelebb egymáshoz. Ismételten így kell kölcsönösnek jellemeznem a közöttünk mindjobban kibontakozó személyes viszonyt, mert nemcsak én szerettem meg mindjobban Attilát, hanem ő is mind erősbbe ragaszkodott hozzám.

Ez időbeli kapcsolatunknak és a költő zsengeit bíráló magatartásomnak egyik emléke az első verskötetében nekem írt ajánlása. Az 1922-ben megjelent *Szépség koldusá*-nak kéziratát elhozta hozzám, s megkérdezte tőlem, hogy a kötetben lévő költemények közül melyiket ajánlja nekem. Én erre olyanfélét mondtam az *Őszi alkonyat* című versre, hogy »talán ez a legjobb«. Ez a kétségtelenül tartózkodó és mérsékelt elismerés tükröződik abban a kissé bizonytalan hangú dedikációban, amelyet a megjelent kötet elé írt és amely így szól : »Kedves tanáromnak, Tettamanti Bélának, aki mindig szidott ezekkel együtt, de azért mégis tudom, hogy szeret egy kicsikét, küldöm meleg szeretettel.«

Nem tudom most már reprodukálni azt a lebilincselő erőt, azt a bőségesen áradó, de minden személyes vonzalmat, megnyerő meggyőződést, amellyel Attila a megfelelő érvek